

Tarihin Dönemecinde Bir Diplomat: Selim Sarper

Dr. Cüneyt AKALIN*

I.1. Sunuş

Son yıllarda, özellikle 80’li 90’lı yıllarda, demokrasi üzerine çok sayıda çalışma yayımlandı. Bunu çok doğal ve olumlu saymanın yanısıra, bu yönelişin, ister istemez bir boşluk, daha doğrusu bir dengesizlik yarattığını da saptamak zorundayız. Salt “demokrasi” alanının dışında kalan konular, bu arada merkezi idare alanındaki çalışmalar, söz konusu dönemde bir miktar “kesat gitti” ya da olması gerektiği kadar verimli olmadı. Türk siyasal sisteminin temel dayanağı “merkezi idare” ya da diğer bir ifadeyle bürokrasi ve bu merkezi idarenin iki temel dayanağı Ordu ve Dışişleri Bakanlığı’ni inceleyen çalışmalar bir türlü yaygınlaşmadı. Bu konuda malzemeye ulaşma zorluklarının çalışmaların serpilip bollaşmamasında payı olduğu açıktır, ancak esas etkenleri başka yerlerde aramak, sanırım daha doğru olacaktır.

Ben bu göreve, yani sözünü ettiğim boşluğu doldurmaya talip oldum, halk deyişiyle “taşın altına elimi soktum”; taşların nerede ve nasıl olduğunu bilmeden. Dışişleri Bakanlığı’na yönelmemin bir nedeni, dostlarıma ve hocalarıma güvenerek, kaynaklara daha kolay ulaşabilme umudu ise, öteki nedeni bu Bakanlık’ın Türkiye’nin kaderinde belli dönemlerde oynadığı kritik rolü anlamaya çalışmanın beni cezbetmesidir. Bu ilginin psikolojik nedenlerini deşmenin yeri burası değil. Sonuç olarak, bu kulvarda “uzun mesafe” koşmaya karar verdim.

* Dr. Cüneyt Akalın, MÜ, İletişim Fakültesi

Bu kadarı, başlangıç için zorunlu olmakla birlikte, yeterli değildi. Kimsenin el sürmeye cesaret edemediği, malzeme olarak sadece emekli elçilerin yazdıklarının ortalıkta dolaştığı koşullarda, Dışişleri bilmecesini çözmeye nerden başlamak gerekiyordu?

Bu soruya “kimi dışişleri bakanları”ndan yanıtını vererek çalışmaya koyulmaya karar verdim. Bilindiği gibi, Bakanlar kişiliklerinde belli siyasetleri, belli kırılma noktalarını temsil ediyorlar. Bunun okur açısından da daha ilgi çekici olacağını düşündüm.

Bu çalışma, bütün bir çalışmanın bir parçasıdır, bir halkasıdır. Baştan bunu belirtmek zorundayım.

I.2. Neden Selim Sarper?

Cumhuriyet tarihimizin en ilginç Dışişleri Bakanlarından biri olan Selim Sarper’in diplomatik kariyeri, ülkenin kaderinin belirlendiği, yakın tarihimizin iki kritik dönemiyle örtüşüyor: 1945 Martındaki ünlü Molotov-Sarper görüşmesini kaplayan Savaş sonu yıllar ve Sarper’in iki yıl boyunca dış politikaya kelimenin tam anlamıyla tek başına hükmettiği 27 Mayıs’taki Dışişleri Bakanlığı dönemi.

Yukarıda da belirtmeye çalıştığım gibi, Sarper’le ilgili çalışmanın başlıca güçlüğü, kaynaksızlıktır. Bir kez, Selim Sarper, devlet geleneğini sürdürerek anılarını kaleme alan askerlerden ve diplomatlardan ayrılmış ve geriye birşey bırakmamıştır. (Kızı Ayşe Olcay’ın ifadesine göre Sarper anılarını yazmaya başlamış ancak ömrü bu çalışmayı tamamlamaya yetmemiştir; y.n.). Öte yandan Dışişleri Bakanlığı’nın Arşivi düzensizdir ve burada çalışmak izne tabidir. Kimi belgelerin henüz açıklanmamış olması da, bir başka güçlüktür.

II. Selim Sarper’in çok-renkli, uzun diplomatik kariyeri

1899’da İstanbul’da doğan Selim Rauf Sarper, valiler, mutasarrıflar, elçiler yetiştirmiş bir memur ailesinden geliyor. Orta öğretimine başladığı Almanya’da önce Tıp okumayı düşlediğini, sonra Hukuk’ta karar kıldığını, Berlin Üniversitesi’ni bitirdiğini ailesinden öğreniyoruz.

Bu özellikleri ile, Galatasaray-Mülkiye ikilisinin oluşturduğu klasik hariciyeciler tipinden ayrılan Sarper, Cumhuriyet’in kuruluş yılı olan 1923’te Dışişleri’ne giriyor. 1940’da Bükreş elçiliğinde görevlendirildikten sonra, Savaş yıllarında dolaylı bir diplomatik göreve atanıyor, Matbuat Umum Müdürlüğü’ne getiriliyor. Haberleşmenin büyük ölçüde devlet denetiminde olduğu o yıllarda Matbuat Umum Müdürlüğü,

(günümüzde Basın Yayın Genel Müdürlüğü), bürokrasinin en kritik pozisyonlarından biri. Bu dönemde sansürü fiilen uygulayan, dahası bunu yabancı ülkelere mesaj iletme aracı olarak kullanan Sarper, bu görevi Savaş yıllarında sürdürdükten sonra, Savaşın kaderinin belli olduğu 1944'te, o yıllarda Türkiye'nin belki de en önemli diplomatik misyonu kabul edilmesi gereken Moskova elçiliğine yollanıyor. Tarihimizde özel bir yeri olan Moskova yıllarına aşağıda dönmek üzere, Sarper'in diplomasi kariyerinin dökümünü şöyle yapabiliriz:

1923: Dışişleri Bakanlığı'na girişi

Moskova: ikinci katiplik; Berlin: Konsolosluk; Bükreş: müsteşarlık,

1944 - 46 arasında Moskova büyükelçiliği,

1946 - 47 arasında Roma büyükelçiliği,

1947 - 57 arasında Türkiye'nin BM'deki daimi temsilciliği,

1957 - 59 arasında Türkiye'nin NATO daimi temsilciliği,

(Fatin Rüştü Zorlu'nun ardından)

Sarper bu görevlerden sonra, 1959'da merkeze (Ankara) dönerek, Dışişleri Bakanlığı genel sekreterliği görevine atanıyor.

Tüm bu görevlerin dökümü bile, Sarper'in o yıllarda en kritik yerlerde görev yaptığını, bu görevlerin öncü nitelikte görevler olduğunu (BM-NATO daimi temsilciliği) ortaya koyuyor. Bu görevleri açmadan önce, Sarper'in Savaş yıllarındaki görevine kısaca değinmek uygun olur.

III. Diplomat Matbuat Umum Müdürü

Kendisi de 70'li yıllarda Basın Yayın Genel Müdürlüğü yapan gazeteci-tarihçi Orhan Koloğlu, Sarper'in II. Dünya Savaşı yıllarındaki görevinin tarihsel işlevini şöyle anlatıyor: "Selim Sarper II. Dünya Savaşı yıllarında Basın-yayın Genel Müdürlüğü yaptı. Sansür fiilen ondan soruluyordu. Selim Sarper İnönü takımındandır. İnönü Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı olunca, kendi kadrosunu kurdu. İnönü, savaş çıkınca telaşlandı, kendi kadrosunu kurma çalışmalarını hızlandırdı. Sarper'i Basın-Yayın Genel Müdürlüğüne bu kaygılarla getirdi. II. Dünya Savaşı yıllarında dış ilişkileri İnönü-Saraçoğlu-Menemencioğlu birlikte götürdüler. Turgut Menemencioğlu'nun Anılarında var; bu üçlü her sabah toplanır, dış politikanın günlük

açılımlarını birlikte tespit eder, açıklama ve temaslar için ağız birliği ederlermiş. İsmet İnönü'nün milli şef diye anıldığı bu yıllarda, basın hem Matbuat Umum Müdürlüğünü'nün hem de Sıkıyönetimin kontrolü altındaydı.” (Koloğlu, 1992) Koloğlu Sarper'in yaptığı görevi şöyle açıklıyor: “Tabii iktidarda tek parti yönetimi var fakat 39-41 yılları arasında izlenen denge politikası, içerde yankı buldu. Sovyet yanlısı (Tan, Yedigün) Nazi yanlısı (Cumhuriyet, Tasvir-i Efkâr), İngiliz yanlısı (Vatan vb) gazeteler farklı görüşleri dile getirmeye ve tartışmaya başladı. Koşullar değiştikçe gazetelere karşı hükümetin politikası değişirdi. Yunus Nadi bey Dışişleri Komisyonu başkanıydı. Ona rağmen, günü geldi, Cumhuriyet bile kapatıldı. Kapatma kararları büyük olasılıkla Sarper'den geliyor, Sıkıyönetim Komutanı uyguluyordu. (1)

Sarper'in Matbuat Umum Müdürü sıfatıyla basına yolladığı talimatlar, Murat Güvenir'in, 2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını kitabında mevcuttur. İşte bunlardan birkaç örnek:

...

*Yukardaki makaleyi yarınki ...nüshaya koymanızı rica ederim.
Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper*

Matbuat Umum Müdürlüğünden Tebliğ Olunmuştur

*... Yazı ve karikatür bakımında bu talimata riayet edilmesi lüzumunu bir
defa daha ve önemle ... tebarüz ettiriyorum.*

Bu talimat,

Radyo Gazetesine,

Ulus

Emniyet Genel Müdürlüğü'ne

İzmir Emniyet Müdürlüğü'ne

Adana Emniyet Müdürlüğüne

30.XI.940 tarihinde, 19.30'da tebliğ edilmiştir.

İmza: Selim Sarper, Matbuat Umum Müdürü² (Güvenir, 1991:82)

Sarper'den gelen talimatlar biçime, sayfa düzenine kadar uzanıyor, şu haberin şu sayfaya girişi ya da girmeyişi bile Sarper'in ilgi alanına giriyordu. Koloğlu'na göre sansür uygulamaları, yerine göre bir tür dış politika mesajı içeriyor, “biz kimseden yana değiliz, kimi zaman onunla kimi zaman ötekiyle oluruz” anlamına geliyordu.(3) Türkiye Üzerine Tezler adlı kapsamlı çalışmasında, Selim Sarper üzerinde uzun uzadıya duran Yalçın Küçük, Sarper'in Matbuat Umum Müdürlüğü'nü şöyle

1 Orhan Koloğlu, özel görüşme, 2 Eylül 2000

2 Basın Yayın Enformasyon Müdürlüğü Arşivinden

3 Orhan Koloğlu, özel görüşme, 2 Eylül 2000

değerlendiriyor: “(Sarper) Basını manipüle ediyor (yönlendiriyor), Radyoyu ise kontrol ediyor... Bir de direkt kontrol edilen Anadolu Ajansı var” (Küçük, 1979:344) Tüm bunlardan çıkan şudur: Selim Sarper, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin kaderini elinde tutan tek parti yönetiminin içinde yer alan kilit konumdaki bir bürokrattır. Diğer bir deyişle, Sarper, İnönü'nün Savaş döneminin sorumluluğunu paylaştığı bir avuç insanın arasındadır.

IV. Sarper'in Moskova elçiliği

IV.1. Moskova'daki olaylar, Sovyet notaları

Kaynaklar, Selim Sarper'in 1944-46 yılları arasında Moskova'da görev yaptığını belirtiyor. Bu dönem Yalta (Şubat 45) ve Potsdam (Temmuz 1945) da dünyanın ve ülkemizin kaderinin de şekillendiği yıllardır ve Moskova, başkentlerin en önemlisidir. Bu nedenle Sarper'in Moskova'daki görevini mercek altına yatırmak bir zorunluluktur.

Kendisinden önceki elçi Hüseyin Ragıp Baydur, Sarper için 1944 Eylülünde “agreman” istediğine ve Sarper'in 44 Aralığının başında Sovyetlerin Ankara elçisi Vinogradov ile Moskova'da görüşüğünü bildiğimize göre, Sarper büyük olasılıkla Aralık 44'de, yani savaşın sonunda Moskova'ya ayak basmış olmalıdır.

TC Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Planlama Genel Müdürlüğü'nce Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü dolayısıyla yayımlanan “İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1945 adlı kaynak, Sarper'in Sovyetlerle temasları Şubat 45'ten itibaren yürüttüğünü kaydediyor.(Dışişleri Bakanlığı, 1973:243) Bu demektir ki Sarper, Stalin ile Churchill arasındaki ünlü yüzdeler anlaşmasının çoktan yapılmış, Balkanlar'ın çoktan paylaşılmış olduğu koşullarda Moskova'ya gelmiştir...

Moskova elçiliğinden Ankara'ya yollanan raporlardan anladığımızı göre, Sarper'in diplomatik çevrelerde ilk boy gösterisi 23 Şubat 1945'te Kızılordu'nun verdiği resmi kabulde olur. Sovyet diplomatları Sarper'e “Türkiye bu sefer de geç kaldı” diye laf atarlar, Sarper yanıt vermez.(DB, 1973:245)

Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov'la ilk kez 24 Şubat 45'te biraraya gelen Sarper, bu görüşmede Türkiye'nin Almanya ve Japonya ile savaşa girdiği haberini verir. Sarper'in talebi üzerine Molotov Yalta Konferansı hakkında Sarper'e bilgi sunar.. SB Dışişleri Komiserine göre Yalta'da Montrö Sözleşmesi'ne de temas edilmiş ve SB Sözleşmeye göre Japon İmparatoru kadar bile söz hakkının olmayışından yakınmış, kısa bir görüş değişiminden sonra öteki müttefiklerin de bir “revizyon”a karşı olmadıkları sonucuna varılmıştır. Molotov bu noktadan ileri gitmez.

Sarper 50 dakika süren ve dostça geçtiğini belirttiği bu görüşme hakkındaki kanaatini rapora geçirir: “... hükümetimizin böyle bir revizyon’a muvafakat etmesi birgün kaçınılmaz ise, alınacak bir kararı tebellüğ etme vaziyeti ile karşılaşmaktansa, bu sorun karşılıklı tavizlere kurban edilmeden hareket etmek acaba daha mı iyi olur? (DB, 1973: 246)

Sarper’in Molotov’la ikinci görüşmesi 19 Mart 1945’de gerçekleşir. Molotov Sarper’e Sovyet hükümeti namına bir nota sunar. Molotov Sarper’in hükümeti ile temasa geçmek üzere Ankara’ya döneceğinden haberdardır, notayı bu görüşmede sunmasının nedeni budur. Molotov’un görüşlerinin ana hatları şöyledir:

Sovyetler Birliği, koşullara uygun düşmediği için ciddi surette iyileştirilmeye ihtiyaç duyan 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşmasının feshini istemektedir. Sarper, anlaşma yerine bir başka anlaşma önerip önermediklerini sorar. Molotov, somut birşey söyleyemeyeceğini, önerilerini sunmanın Ankara’ya düştüğünü belirtir.

Sarper bu görüşmeden sonra merkeze yolladığı raporda, gelişmenin bir sürpriz teşkil etmediğini, SB’nin asıl erişmek istediği hedefin Boğazlar Meselesini arzu ettikleri şekilde çözmek olduğunu belirtir. Sarper bu sorunun “bilateral” (iki taraflı) görüşmelerle çözülecek bir sorun olmadığını belirterek, Batılı müttefiklerin ilgisini Boğazlar’a çekmeye çalışır ve destek arar.

Sarper’in tesadüfen aynı gün görüştüğü İngiliz ve Fransız elçileri hükümetlerinin Montrö Sözleşmesi’nin değiştirilmesine esas olarak olumlu baktıklarını belirtirler.

Molotov’la Moskova’daki bu görüşmelerden sonra Ankara’ya dönen Selim Sarper, Sovyetler’in Ankara elçisi Vinogradov’la teması sürdürür. İki diplomat, “özel görüşmelerini ve kişisel fikir değişimi” yaptıklarını öne sürerek, Boğazlar konusunda yeni bir anlaşma için karşılıklı nabız yoklarlar.(DB, 1973: 256-257) Vinogradov’un “İnönü’nün Sarper’le aynı düşüncede olup olmadığı” sorusuna Sarper net bir yanıt vermez, ama şunu eklemeyi ihmal etmez: “Sizin yerinizde olsaydım müsterih olurum.”(DB, 1973: 261)

Dışişleri, bir yandan da Londra’da bulunan Cevat Açıkalın ve elçi Rüşen Eşref Ünaydın aracılığıyla İngiliz Dışişleri Bakanı Eden’in nabzını yoklarken, San Fransisko’da bulunan başbakan Hasan Saka da Molotov’la görüşür. Bu temaslar bir gelişmeye yolaçmaz.

Dışişleri Bakanlığı yayını şu sonucu çıkartıyor: Sovyetlerle Haziran 45’e kadar yapılan temaslardan çıkan sonuç, SB’nin esasta daha ileri bir anlaşmayı olumsuz karşılamayacağıdır.

Başbakan Saracoğlu Moskova'ya hareketinden önce Sarper'e 23 Mayıs 45 tarihinde yazılı olarak ayrıntılı bir talimat sunar. Bu talimatın ana fikirleri şöyledir:

* TC SB ile bir ittifak anlaşması imzalamaya hazırdır.

* Anlaşmayı SB ile iki taraflı ele almamız hukuken mümkün olmadığı gibi, siyaseten de İngiliz-Sovyet ve Türk-İngiliz ilişkileri üzerinde kötü tesir yaratır.

Yani Türkiye bir yandan SB ile karşı karşıya gelmekten, bir yandan da İngiltere'yi devreye sokarak Sovyetlerle başbaşa kalmaktan kaçınmaya çalışmaktadır.

Sarper Moskova'ya dönüşünde, 7 Haziran günü Molotov tarafından kabul edilir. Molotov, yeni bir anlaşma için eskisinin feshi, Karadeniz'in güvenliği ve Montrö'nün değiştirilmesi konularını gündeme getirir. Molotov sözlerine şunları ekler: "1921 tarihli anlaşma Sovyetler'in zayıf oldukları bir zamanda akdedilmiş ve birtakım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. Öncelikle bu meseleyi düzeltmemiz gerekir." (DB, 1973: VII) Taraflar kesin bir sonuca ulaşmazlar, görüşmeleri sürdürmeyi kararlaştırırlar.

Molotov'un bu sözleri ile Kars ve Ardahan üzerinde talepte bulunduğu görüşü, Türk kaynaklarına egemen olan kanıdır. (Armaoğlu: 415) Ancak Sarper'de fazla bir telaş gözlenmiyor. 7 Haziran görüşmesine ilişkin Ankara'ya yolladığı rapora eklediği kişisel izlenimlerinde Sarper "Sovyetler'in görüşmeleri keseceğini sanmadığını, arazi değişiklikleri üzerinde ısrarla duracaklarını sanmadığını, esasen bunu Molotov'un diğer noktalarda taviz koparmak için ileri sürdüğü hissini edindiğini, sulh zamanı için Boğazlarda üs elde etmek için ısrar edecek gibi görünüyorsa da muhtemel bir savaşta Karadeniz'in güvenliği bakımından Boğazlar'ın ortak savunması gibi somut teminat sözleriyle tanımlamak istedikleri şeklinde bir formüle tekrar döneceklerini tahmin ettiğini" (DB, 1973: 267) belirtir.

Sarper'in bu konuda Ankara'dan istediği talimatlar İnönü ve Saraçoğlu'ndan gelir. Özetle Ankara, arazi terki, üs verilmesi vb. gibi talepleri müzakere etmeyi reddeder, çok taraflı bir anlaşma olan Montrö'nün iki devlet arasında değiştirilmesinden birşey çıkmayacağını belirtir ve görüşmelerden fazla bir umudu olmadığını, sonuçta talimata ekler.

Bu arada 17 Temmuz'da toplanan Postdam Konferansı 24 Temmuz'da Boğazlar sorununu görüşür. Truman, Boğazlar'ın üç büyük devletin de katılacağı, uluslararası bir otorite tarafından kabul edilecek, serbestliği esasını savunur. Stalin sorunun henüz olgunlaşmamış olduğunu belirterek, kesintiye uğramış görüşmelerin süreceğini söyler.

Dışışleri'nin resmi kaynağı bu noktada kesiliyor. Gerisi şimdilik Türk resmi kaynaklarınca açıklığa kavuşturulmadı. Netlik kazanmayan bölümün Postdam Konferansı gibi dev bir olayı kapsadığını belirterek, kimi hatırlatmalar yapalım.

SB hükümeti, 8 Ağustos 1946'da verdiği ilk notada Savaş sırasında Boğazların SB aleyhinde kullanılmasından Türkiye'yi sorumlu tutar ve Montrö Andlaşması'nın değiştirilmesini ister. SB'nin görüşü, Boğazlar'ın Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılması ve Boğazlar'a ilişkin rejimin Türkiye ile Karadeniz'de kıyısı olan öteki devletlerin yetkisi içinde olmasıdır. (DB, 1973: 285-287)

Türkiye Sovyet taleplerini "Boğazlar'ı birlikte savunmak" diğer bir deyişle "üs talebi" olarak anladığını belirtir, Sovyet suçlamalarını reddeder ve Boğazlar üzerindeki egemenliğini tartışmaya açmayacağını 22 Ağustos 1946'de bir karşı-nota ile Sovyet hükümetine bildirir. SB'nin 24 Eylül 1946'da verdiği ve aynı argümanları taşıyan ikinci nota da Türk hükümetince reddedilir.

Bu dönemin perde arkasını açıklığa kavuşturmak Dışışleri'ne düşer. Belgelere, kanıtlara dayanmayan görüşler olsa olsa spekülasyona yolaçacağı için, benim açımdan tartışmayı burada kesmek bir zorunluktur.

IV. 2. Sarper'in Moskova yılları

Bu kadar kritik bir dönemde Moskova'da bulunan Sarper'in, tüm temasları sırasında merkezle, merkezde dış politikayı bizzat yürüten İnönü-Saracoğlu-Saka sacayağı ile sürekli temas içinde olduğu, onlardan düzenli talimat aldığı, sık sık Ankara'ya geldiği, Ankara'daki Sovyet elçisi Vinogradov ile birlikte çalışmanın ilk adımlarını oluşturduğu ortaya çıkıyor. Sarper'in Moskova'daki görev süresi içinde, ABD İngiliz diplomatları ile sürekli temas halinde bulunduğu da görülüyor.

Kimi kaynakların iddia ettiği şekilde, Sarper'in, Molotov'la görüşmelerinde "sert bir tavır aldığı", "ağzının payını verdiği" görüşlerini önemsememizi gerektirecek bir ipucu yoktur. Tersine Sarper'in bu görüşmelerde son derece dikkatli davrandığı, ölçülü bir dil kullandığı anlaşılıyor.

IV. 3. Sarper'in Kore'ye asker yollanması hakkındaki görüşü:

Feridun Cemal Erkin, Dışışleri'nde 34 Yıl adlı kitabında Selim Sarper'in Kore'ye asker yollanması konusundaki görüşünü aktarır. DP liderleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan Kore'ye asker yollanmasını aralarında tartışırken, Yalova yolunda motorda, merkezle temas etmek üzere Türkiye'ye gelen Washington elçisi Feridun Cemal Erkin'e danışır, görüşünü sorarlar. Erkin olumlu mütalaa bildirir. ... F.C. Erkin Sarper'in bu konudaki görüşünü şöyle aktarır:

“...Bu arada motor Büyükkada iskelesine yanaşmıştı. Adada mezuniyetini geçirmekte olan BM’deki başdelegemiz büyükelçi Selim Sarper’in de fikrine müracaat edilecekmiş. İskelede hazır bulunan arkadaşımız motora atladı. Cumhurbaşkanı “Bu iş hakkında sizinle de danışmak istiyorduk. Fakat Feridun bey’le hallettik. Siz beyhude rahatsız oldunuz” dedi.

Selim Sarper konuyu merak edince iş kendisine birkaç kelime ile anlatıldı. Sarper’in tepkisi şu oldu: “Ben de kararınıza katılıyorum. Şu şartla ki, Amerika bizi derhal Atlantik Paketi’na kabul ettirsin” (Erkin, 1987: 154)

Erkin’in satırlarından, Sarper’in tutumunu diplomatik bulmadığı çıkıyor. Yani, Kore’ye asker yollama konusunda Erkin kayıtsız şartsız olumlu tavır alırken, Sarper bunu şarta bağlama eğilimindedir.

V. Sarper BM’de

Moskova elçiliğinden sonra Sarper’i bir başka önemli dış görev beklemektedir. Sarper, Savaşın sonra kurulan ve uluslararası güvenliğin sağlanması açısından kendisine bel bağlanan Birleşmiş Milletler’deki Türk delegasyonunun başına geçirilir.

Sarper BM’de Silahsızlanma Komisyonu başkanlığı, daha sonra BM Özel Ortak Önlemler (Special Collectives Measures Committee) Komisyonu başkanlığı görevlerini yürütür. (Who is Who, 1963-64)

VI. Bakanlık Genel Sekreterliği

Bakanlık genel sekreteri Melih Esenbel 1960 başında Washington büyükelçiliğine atanır. Dışişleri Bakanlığı Esenbel’in yerine kimi genel sekreter yapacağını bir süre düşünür. Sonunda NATO Daimi Delegeesi, Selim Sarper üzerinde karar kılınır. Emekli büyükelçi Semih Günver bu atama konusunda Zorlu’nun kendisine şöyle dediğini kaydediyor: “Selim’i getiriyorum. Ama göreceksin onun sırtında aslan postu vardır. İçerisi aynı kuvvette değildir.” (Günver, 1985:132) Günver’in belirttiğine göre Sarper’i Zorlu’ya Cumhurbaşkanı Celal Bayar önerir. Sarper, kısa süren genel sekreterliği süresince iki önemli toplantıya, bakan Zorlu ile birlikte Tahran’daki CENTO Bakanlar Kurulu toplantısına ve 2-3 Mayıs 1960 günleri İstanbul’da yapılan NATO Bakanlar Kurulu toplantısına katılır.

Sarper, askeri müdahale hazırlıklarından haberli miydi? S.Günver, Zorlu adlı kitabında Sarper’in Tahran’da Bakanla elçiliğe gitmeyip otele gitmesini kanımca ters yorumluyor: “Genel sekreter Sarper kafileden geri kalmıştı. “Ben” dedi, “asker arkadaşlarla Hilton’da kalacağım. Toplantıda görüşüyoruz”. Sarper’in bu davranışına

o zaman pek anlam veremedik. Daha doğrusu anlam vermek istemedik” (Günver, 1985: 141) Bu, Sarper’den pek hoşlanmayan, öküz altında buzağı arayan bir diplomatın tepkisel yorumu gibi görünüyor. Selim Sarper’in 27 Mayıs’ın hazırlıklarından haberli olduğuna dair bir belirtiye rastlamadım şimdiye kadar. Zaten, böylesi bir olasılık akla yatkın değil. Üst düzeydeki bürokratların ve bu arada Dışişleri Genel Sekreteri’nin bilgisi içinde bir askeri müdahale söz konusu olabilir mi?

VII. Dışişleri Bakanı Sarper

1959 sonunda NATO Daimi temsilciliği görevinden Ankara’ya gelen Sarper, 27 Mayıs’la Dışişleri Bakanlığı genel sekreterliği, makamında karşılaştı. Sarper’in Dışişleri Bakanlığı’na kabul edişi, deyim yerindeyse sancılı olur. Askerler İhtilal sabahı bir jeep yollayarak, Sarper’i evinden aldırırlar. İhtilal karargahında albay Sami Küçük’ten aldığı bakanlık teklifini ilk elde geri çeviren Sarper, bir teknisyen olarak hizmet etmeyi tercih ettiğini bildirir.(İpekçi, Copur, 1965: 271-272) Ancak yabancı ülkelerin rejimi bir an önce tanımalarının telaşı içindeki askerler, Sarper gibi tanınmış bir diplomatın görevi almasını isterler. Sarper reddedince görev em. amiral Fahri Korutürk’e verilir. Ancak, 27 Mayıs hareketinin uluslararası planda olumlu karşılanması ve hükümet için adı geçen kişiler, Sarper’i kararını gözden geçirmeye iter. Ve hükümetin ilan edildiği günün akşamı (29.5.1960) ısrarla Cemal Gürsel’le görüşme talebinde bulunarak kendisine ulaşır, bakanlık teklifini kabul ettiğini Gürsel’e bildirir. Radyoda kamuoyuna duyurulan listede Fahri Korutürk’ün adının geçmiş olmasına rağmen, başbakanlık müsteşarı Alparslan Türkeş’in pratik buluşu, olayı çözer, haberlerin ikinci kez okunuşu sırasında kamuoyuna Selim Sarper’in adı duyurulur.(İpekçi, Copur, 1965: 271-272; Toker, 1998) Metin Toker Sarper’in İnönü’ye danıştığını, görevi bundan sonra kabul ettiğini belirtir.(Akalin, 1999: 182)

Sarper’in göreve getirilişi hakkında çeşitli iddialar mevcuttur. Gazeteci Hulusi Turgut’a göre, Cemal Gürsel İhtilalin başına geçmek üzere İzmir’den Ankara’ya uçarken emir subayı konumundaki subaya dikte ettirdiği öncelikli 10 kadar talimattan biri Sarper’in Dışişleri Bakanlığı’na getirilmesidir.(Turgut, 1988: 17-18) Bu iddiaya, yani Gürsel’in İzmir’den gelirken aklında Sarper’in isminin olduğuna inanmak güçtür. Kızı Ayşe Sarper’e göre Selim Sarper görevi Cemal Gürsel paşanın adını görünce kabul eder. Çünkü Gürsel’i ılımlı bir asker olarak tanımaktadır. Ayşe hanıma göre Sarper, Gürsel’in ricasını kıramamıştır. Bu iddiayı esas almak da güçtür. Çünkü Gürsel’in adı 27 Mayıs sabahı belli olmuştu. Sarper’in bakanlık koltuğuna oturmadan, 28 Mayıs 1960’da ABD elçisi F.Warren ile Cemal Gürsel’in yaptığı baş başa görüşmede, çevirmenlik yapar. Sarper bu görüşmeye F.Warren’in arabası ile gelir. (FRUS, 1958-60: 845)

VII.2 Dış Politikanın Yönetimi ve Sarper

27 Mayıs hükümetlerinin, DP'den devraldığı dış siyaseti, ana hatlarıyla sürdürmekle birlikte, özellikle Cezayir ve Sovyetler'e tavır konusunda bir miktar değişikliğe gittiği söylenebilir. Sarper'in Batılı, özellikle Amerikalı liderlerle yakın ilişkiler içinde olduğu yayımlanan Amerikan belgelerinden anlaşılıyor. Sarper, Cemal Gürsel'in talimatı üzerine Amerika'ya kadar gider, NATO başkomutanı Norstad'ı alıp Türkiye'ye getirir. (4) Norstad 25 Temmuz'da 24 saatlik bir ziyaret için geldiği Türkiye'de çok yoğun programına rağmen, Sarper ailesini evinde ziyaret etmeyi ihmal etmez. Norstad bunun MBK'ne bir mesaj olduğunu raporunda özellikle belirtir.(FRUS, 1958-60: 845) Yalçın Küçük de, emekli büyükelçi Mahmut Dikerdem'den naklen, "Selim Sarper'in Amerikan Hükümetinin tam güvenini kazanmış bir diplomat" olduğunu belirtiyor.(Küçük, 1979: 345) Öte yandan Amerikan belgeleri Sarper'le Amerikan politikacıları arasındaki yakınlığı açıkça ortaya koyuyor. ABD Dışişleri Bakanı Herter, 27 Mayıs'dan hemen sonra, 11 Haziran 1960 tarihinde Başkan Eisenhower'e yazdığı mektupta, Sarper'in Amerika'dan vakit geçirmeden bir dayanışma mesajı yollamasını, böylesi bir mesajın "Askerler karşısında kendi durumunu da güçlendireceğini" (a.b.ç.) belirtiyor. Dışişleri Bakanı'nın Sarper'in mesajını ciddiye aldığı, başkan Eisenhower'a yolladığı, başkanın bunu okuduğu, Eisenhower'ın belge üzerindeki parafından belli oluyor. (FRUS, 1958-60: 850) Nitekim bir gün sonra, 11 Haziranda Eisenhower, Sarper'in talep ettiği dayanışma mesajını yolluyor.(Akalin, 1999: 275)

Sarper'in kızı Ayşe hanım 25 Temmuz 1960'ta özel uçağıyla bir günlüğüne Türkiye'ye gelen NATO başkomutanı L.Norstad'ın Sarper ailesini Dışişleri Köşkünde ziyaret ettiğini, önceden tanıdığı Norstad'ın boynuna sarıldığını anlattı.

Selim Sarper 27 Mayıs döneminde, özellikle Kurucu Meclis'in açıldığı 1961 başına kadar, Türk dış politikasını tek başına, gözlerden uzak, denetimsiz bir biçimde yönetir. Milli Birlik Komitesi, çetin iç sorunlarla boğuştuğu için dış politika ile fazla ilgilenmez. Bu durum karşısında, çok kritik anlarda devlet başkanı Gürsel'le biraraya gelmesi ve dış politika ile ilgisini hiç kesmeyen İnönü'ye ara sıra bilgi sunması dışında, dizginler tümüyle Sarper'in elindedir; Dışişleri bakanı politikayı tek başına çizer ve uygular. (Akalin, 1999: 182) Die Welt'in bir Türkten çok bir "Alman sanayici"ye benzettiği Sarper'in görevden ayrılışı da, gelişi gibi, sıra dışı özellikler gösterir. Önce, 1961 Temmuzunda, tam da Irak'ın Kuveyt'i işgal girişimi sırasında Sarper'in istifa ettiği söylentileri çıkar ama Gürsel bunu yalanlar.

4 Kızı Ayşe Sarper'den: Gürsel Norstad'ı Türkiye'ye istedi. Sarper'e talimat verdi. "Git getir" dedi. Bu biraz garip ama öyle oluyordu işler. Sarper gitti ve Norstad'ın özel uçağı ile Türkiye'ye geldiler.

Askeri yönetimden sivil yönetime geçişi sağlayan 15 Ekim 1961 Seçimleri'nde Parlamento'ya giren Sarper, I. İnönü Koalisyonu'nda yeniden Dışişleri Bakanlığı'na getirilir. Ancak aradan fazla bir süre geçmeden, 15 Mart 1962'de istifa eder. 21-22 Şubat Olayları'nın (5) sonrasına denk düşen bu istifa, çeşitli yorumlara yol açar. Türk Dış Politikası konusunda çalışan Melek Fırat bu istifayı, Sarper'in 21-22 Şubatçılarla ilişkisine bağlar: "Sarper'in 27 Mayıs'dan beri, Ordu içinde radikal guruplarla ilişkisi vardı. Yurtdışı gezilerinde 14'lerle görüşüyordu. (Fırat, 1997: 107). Melek Fırat, Orhan Erkanlı'nın Anılar'ından yola çıkarak, 14'lerin Sarper'e cumhurbaşkanlığı önerdiklerini öne sürer.

Metin Toker de Sarper'in 22 Şubatçılarla (T.Aydemir, Dündar Seyhan) dirsek teması içinde olduğu görüşündedir.(Akalin, 1999: 183)

İnönü çok uzun yıllar birlikte çalıştığı, yakını bu diplomati istifaya zorlar. Londra elçisi Feridun C. Erkin'i Ankara'ya çağırarak, onunla yakın ilişki içine girer. Bu Sarper'e bir tür "istifa et" mesajıdır. Sarper de öyle yapar ve istifa eder.

Sarper'in sonraki yıllarda politik bir etkinliğine rastlanmıyor.

VII. Sonuç

Türk diplomasisinin en renkli simalarından biri olan, diplomat Selim Sarper'in meslek basamaklarını adım adım tırmandığı, tüm aşamalardan geçtiği görülüyor.

Sarper'in Moskova'daki görev yılları, TC'nin dış politikasını tümüyle değiştirmesine yolaçan olaylarla geçer. Sarper'in Moskova'daki görev yıllarını "Yalta-Postdam misyonu" olarak nitelemek olanaklıdır. 20'li 30'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nin en yakın müttefiki olan TC, 1946'daki Sovyet notalarından sonra köklü politika değişikliğine gider, Batı ile ilişkilerini pekiştirir. Sarper-Molotov görüşmelerinin ayrıntıları bugüne kadar resmen açıklanmadığı için, bu konuda ayrıntılı bir görüş belirtmek olanaklı değildir. Ancak Sarper'in bu kritik görüşmelerde tam bir diplomat gibi davrandığı, merkezden gelen talimatlara sıkı sıkıya bağlı kaldığı anlaşılıyor.

BM'lerdeki başarılı görev yıllarından sonra iki yıl da NATO'da görev yapan Sarper'in Amerikalı asker ve diplomatlarla ilişkilerini burada pekiştirdiği söylenebilir.

27 Mayıs'ta askerlerin Sarper'i Dışişleri Bakanlığı'na getirmelerinin esas nedeni, Sarper'in özellikle Batı dünyasındaki tanınmışlığı ve ilişkileridir. Sarper, 27 Mayıs rejiminin dış dünyaca tanınmasını hızlandırır.

5 Talat Aydemir'in ilk müdahale girişimi

Sarper 27 Mayıs döneminde, özellikle hiçbir denetimin olmadığı 60 yılında dış politikayı tek başına çizer ve yürütür. Bu politikanın vurgulanması gereken ayırddedici özelliği, gelişen “yumuşama” siyasetine ve yükselen 3. Dünya hareketine karşı takındığı duyarlı tavidir. Sarper, başında bulunduğu Dışışleri Bakanlığı’ nı 27 Mayıs Devrimi’ nin dışında tutmaya çalışmış, askerlerden gelen tasfiye taleplerini geri çevirmiştir. Tarihi bir dönemde Türkiye adına önemli temaslarda bulunan ve olağanüstü bir dönemde ülkenin dış politikasına ve bu anlamda kaderinin dış boyutuna tek başına hükmeden Sarper, kanımca, Cumhuriyet’in ilk yıllarına damgasını vuran “ulusal bağımsızlıkçı diplomat” tipinden “Batı ile entegrasyonu esas alan diplomat” tipine geçişin simgesidir.

Kaynakça

- Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Akalın, Cüneyt, Uluslararası İlişkiler Ortamında 27 Mayıs Müdahalesi, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Erkin, Feridun Cemal, Dışışleri’nde 34 Yıl Vaşington Elçiliği, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- Fırat, Melek M, 1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- Günver, Semih, Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Gürkan, Nilgün, Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-50), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Güvenir, O. Murat, 2. Dünya Savaşında Türk Basını: Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991.
- İpekçi, Abdî ve Coşar, Ömer Sami, İhtilalin İçyüzü, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965.
- Kızı Ayşe Olcay (Sarper) ile görüşme, 12.9.2000.
- Koloğlu, Orhan, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Küçük, Yalçın, Türkiye Üzerine Tezler, Cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul,1979.
- Tamkoç, Metin, A Bibliography on the Foreign Relations, of the Republic of Turkey, 1919-67, Ankara, 1968.
- TC Dışışleri Bakanlığı, İkinci Dünya Savaşı Yılları 1939-46, (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl), Ankara, 1973.
- Toker, Metin, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: 1960-1961, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Turgut, Hulusi, Menderes-Zorlu-Polatkan’ın yapılmayan Savunmaları, ABC Ajansı, İstanbul, 1988.
- Türk Tarih Kurumu, Çağdaş Türk Diplomasisi, 200 Yıllık Süreç, Ankara, 1999.
- Who is Who, 1963-64.